

Проф. др Радован РАДОВАНОВИЋ
Криминалистичко-полицијска академија Београд
Мр Небојша БОКИЋ, Београд

UDK – 355.355 (497.11)“1941“

Прегледни научни рад
Примљено: 25. 05.2014.

Немачки окупациони систем у Србији 1941. године – војни аспекти*

***Апстракт:** Највећи део немачких јединица ангажованих у Србији 1941. године је био нижеразредан и по попуњености људством и наоружањем, а такође и по обучености. Немачке посадне дивизије су све до почетка 1943. г. биле далеко испод сваког просека и по квантитету и по квалитету. Док су нормалне немачке пешадијске дивизије имале три пешадијска пука са по три батаљона посадне дивизије су имале два пука са по три батаљона. Просечно бројно стање нормалних пешадијских батаљона је било 500 до 600 људи, а посадних око 200 људи. С друге стране, наоружање посадних батаљона није било много горе него регуларних батаљона. Та разлика је била осетна тек на нивоу пука и дивизије. Док се пуковска артиљерија код посадних дивизија, првих година рата, састојала углавном од заплењених пешадијских топова 37 мм Пито и старих минобацача, пуковска артиљерија регуларних пукова је имала оруђа калибра 75 мм и јача. Дивизијска артиљерија је имала најмање 54 хаубице калибра 105 и 150 мм, као и преко 70 противоклопних топова (од краја 1941. г. то су били топови калибра, најпре 50 мм, а убрзо и 75 мм), дотле су посадне дивизије имале 12 до 18 топова и хаубица (углавном брдских) калибра 75 и 100 мм, као и двадесетак проти-воклопних топова калибра 37 мм (тек пред крај рата појавили су се и јачи противоклопни топови). Немци су све време рата у Југославији имали веома мало моторних возила. До краја рата највећи део њихове артиљерије је био са коњском вучом, а само су специјални потерни одреди добијали по једну или две батерије са моторном вучом. Све до средине 1943. г. немачке јединице у Србији биле су попуњене са људством старијих годишта од којих највећи део није служио редовни кадар. Готови сви официри, осим команданата пукова и дивизија (и нешто специјалиста у*

* Рад је настао у оквиру истраживања на пројекту *Структура и функционисање полицијске организације – традиција, стање и перспективе*, који се реализује на Криминалистичко-полицијској академији у Београду.

штабовима) били су резервни официри, углавном Аустријанци. Било је пуно и фолксдојчера, уосталом било је и чисто фолксдојчерских јединица. Треба водити рачуна и о томе да у многим "немачким" јединицама уопште није било Немаца, осим официрског кадра. Пре завршних операција једина стварно елитна јединица у Србији је била 1. брдска дивизија, све остале јединице које су стизале из Грчке или Француске су биле испод просека. Од немачких јединица употребљених у Србији, пре јесени 1944. г., као квалитетне треба споменути пре свега 7. СС Принц Еуген дивизију и разне јединице намењене за специјална противгерилска дејства.

Кључне речи: Други светски рат, Србија, Вермахт, Србија, посадне дивизије, *Landeschützen-Bataillon*, *Feldgendarmaria*, *Geheime Feldpolizei*.

Увод

Немачка војска у Југославији од 1941. до 1945. године је слабо обрађивана тема у српској историографији. А да постоји потреба за таквим радовима најбољи је показатељ то да су два рада¹ аутора ових редова која се односе на немачки окупациони систем у Србији 1941. године изузетно цитирана – до данас у више од тридесетак радова аутора из целе Србије, па и из иностранства.

Међутим, та два рада имају читав низ недостатака. Пре свега, по жељи уредника зборника, односно часописа обрађене су окупационе управе у два града – Краљеву и Јагодини, док је окупациони систем у Србији само овлаш обрађен.² Ово је врло битно, јер окупационе снаге у Краљеву у лето и рану јесен 1941. године су биле значајно јаче, него, на пример, у Лесковцу или Пожаревцу. Поред тога, приметили смо да аутори који су цитирали ове радове нису разумели ланац командовања који је постојао код немачких окупационих трупа, а да не говоримо о целој окупационој управи. Очигледно је да се нешто што се за војног историчара подразумева у систему руковођења и командовања, не подразумева за неког ко се не бави професионално војном проблематиком и ко нема војно предзнање. Поред тога, поједини аутори су неке војне термине које нисмо хтели да по сваку цену преводимо на домаћи војни термин ипак превели и то по правилу буквално. На тај

¹ Ђокић, Н., (2003). „Формирање окупационе управе у Србији и Краљеву 1941. године“, у: Краљево октобра 1941. – (ед. Љ. Димић), Краљево, стр. 39-68; Ђокић, Н., (2006). *Војноуправни командант у Србији 1941. године*, Корени, бр. 4, Јагодина, стр. 251-271.

² Немачки окупациони систем у Србији је нешто шире обрађен у раду објављеном у јагодинским Коренима, а врло кратко и сумарно у Зборнику радова са научног скупа одржаног у Краљеву 2001. године.

начин су обично добили бесмислицу. Класичан пример је немачка реч абтајлунг (Abteilungen), која у буквалном преводу значи одељење, али се она никако не сме тако превести. Код артиљерије се она може превести са артиљеријски дивизион, а код инжењерије и код јединица везе са батаљон, али код оклопних јединица је практично немогуће превести. Јер, оклопни батаљон код већине армија у то време³ бројао је око 30 тенкова, а немачки панцер – абтајлунг (Panzer-Abteilungen) је могао да има и преко 70 тенкова. Због овог препоручујемо колегама који имају намеру да користе податке из овог текста да задрже терминологију која је у њему коришћена.

Из свих наведених разлога сматрали смо да је крајње време да се уради неколико радова у којима би се обрадила немачка управа у Србији 1941. године, и то са војног аспекта. У раду *Војноуправни командант у Србији и Командант Србије* (Ђокић, 2010) детаљно је обрађен ланац командовања у оквиру немачких окупационих снага, као и промене у распореду немачких јединица само у првом периоду – до средине септембра 1941. године, тј. до момента увођења у борбу оперативних јединица Вермахта. То је период у коме је било и доста измена у самој организацији окупационе управе.

Овог пута обрађујемо формацију неких немачких јединица и организација ангажованих у Србији 1941. године, пре свега оних мање познатих стручној јавности.

Треба нагласити да ово није рад у коме се обрађују борбена дејства у Србији у наведеном периоду, већ само немачка окупациона управа. То је и главни разлог што нисмо цитирали радове цењених претходника, који су обрађивали борбена дејства у Србији током 1941. године, јер се они по правилу нису озбиљније бавили немачким снагама, а и тамо где су их обрађивали, радили су то врло површно. Сматрамо да није коректно полемисати са ауторима о теми којом су се они само узгред бавили.

Војнопривредни штаб Србије

Наредбом Управе за ратну привреду и наоружање врховне команде Вермахта, од 6. априла 1941. године, пуковник пешадије Браумилер, као шеф Војнопривредног штаба Југославије за обрађивање војнопривредних питања Вермахта, приступио је генералном опуномоћенику за привреду у Југославији, конзулу Францу Нојхаузену, кога је поставио маршал Рајха Херман Геринг. Браумилер је упутство о раду

³ Ретки изузеци су француска и југословенска армија, код којих су оклопни батаљони имали око 50 до 60 тенкова.

добијао од Управе за ратну привреду и наоружање, а упутства за искоришћавање природних богатстава Југославије добијао је од генералног опуномоћеника за привреду Нојхаузена. Формирање Привредног штаба за нарочиту намену „Регенсбург“ и Привредне команде „Гармиш“ отпочело је 7. априла 1941. године у Бечу. И команда и штаб су 20. априла 1941. променили називе, па је тако Привредни штаб за нарочиту намену „Регенсбург“ преименован у Војнопривредни штаб Југославије а Привредна команда „Гармиш“ у Војнопривредну команду Београд. Са овако промењеним називима они су 20. априла, под командом мајора Дрогеа, преко Будимпеште и Осијека кренули за Земун. Пуковник Браумилер, капетан Герхард и поручник Прајон су стигли у Земун 15. априла и обезбедили смештајне просторије, а затим извршили разна консултовања с надлежним војним и управним лицима Вермахта у Београду и Земуну. Трећа Војнопривредна команда „Телц“ за територију Југославије, под командом мајора Шарда, била је намењена за рад у Загребу, али није формирана. Уместо ње, 20. априла 1941. године у Загребу је постављен немачки официр за ратну привреду.⁴

У међувремену, по наређењу Хитлера постављен је NSFK Gruppenführer Франц Нојхаузен (Franz Neuhausen) 13. априла 1941. године Generalbevollmächtigter für Wirtschaft in Serbien (Vierjahresplan). Он је пре рата био Generalkonsul у Југославији. Франц Нојхаузен је био директно потчињен Канцеларији комесара за извршење четворогодишњег плана (Beauftragter fuer den Vierjahresplan), тј. самом Херману Герингу. Геринга је, по потреби, мењао државни сакретар и стални заменик, Паул Кернер (Paul Koerner). Њима су били потчињени генерални опуномоћеници (Generalbevollmaechtigte): Алберт Шпер (Albert Speer) за изградњу и наоружање, Франц Нојхаузен за привреду Србије и руде метала на југоистоку, Карл Крауч (Carl Krauch) за производњу специјалних хемијских производа и Фриц Сокел (Fritz Sauckel) за радну снагу.⁵

Наређењем Врховне команде Вермахта од 22. априла формиран је, уместо Војнопривредног штаба Југославије, Војнопривредни штаб Србије, али је то наређење 28. априла стављено ван снаге и издато ново. Према новом наређењу, Војнопривредни штаб Србије био је потчињен војноуправном команданту у Србији само у војним питањима, док је у свим привредним питањима био потчињен главном опуномоћенику за привреду, посланику Францу Нојхаузену. У вези с потребама ратне привреде и наоружања он је добијао наређење од Управе за ратну

⁴ Војни архив, НАВ – Т – 77, р. 1298, стр. 466-533.

⁵ *Nazi Conspiracy & Aggression, Volume II*, (1996). Washington, стр. 1060.

привреду и наоружање Врховне команде Вермахта (ОКВ).⁶ Ова Управа је већ 29. априла наредила Војнопривредном штабу у Србији да предузме истраживање предузећа која су погодна за немачку ратну привреду и да их стави у редовну производњу. По истом наређењу, ако Вермахт изрази интересовање за неко индустријско предузеће, Војнопривредни штаб је требало да издајствује уступање тих предузећа код повереника рајхсмаршала за привреду групен фирера⁷, националсоцијалистичког летећег корпуса (NSFK, Nationalsozialistisches Fliegerkorps) Нојхаузена и изврши додељивање предузећа, с тим да о томе истовремено обавести Врховну команду Вермахта, тј. Управу за војну привреду и наоружање. Управу над одабраним предузећима требало је од почетка обезбедити уз помоћ евентуалног ангажовања комесарских управника, опуномоћеника или индустријских повереника.⁸ Интересантно је да је у циљу обезбеђења војноекономских интереса Трећег Рајха у Софији формиран Војнопривредни штаб који је био надлежан за југословенску територију коју је окупирала Бугарска. Шеф штаба је био мајор Шнаузе (Schnause), који је службено и дисциплински био потчињен начелнику штаба за војну привреду у Србији. Циљ овог штаба у Софији је била контрола рудника хрома у околини Скопља и у долини Вардара. Нарочито је било важно да настоји да се производња руде хрома повећа, и да обезбеди несметан транспорт те руде у Рајх.⁹

У складу са наведеним наређењима Врховне команде Вермахта, Војноуправни командант у Србији је 28. априла 1941. године издао следеће наређење о формирању Штаба за војну привреду у Србији:¹⁰

„1. За територију војноуправног команданта у Србији ступа у дејство Штаб за војну привреду у Србији (досада у Југославији), са седиштем у Београду, који се потчињава војноуправном команданту.

Начелник Штаба за војну привреду: пуковник Браумилер (Brautmüller).

2. Задатак Штаба за војну привреду у Србији:

⁶ Војни архив, НАВ-Т-510, р. 245, стр. 272; НАВ-Т-77, р. 1298, стр. 3503 и р. 1295, стр. 1070-1.

⁷ Чин НСКК групенфирера (NSKK Gruppenführer) је одговарао чину генерал лајтнанта у Вермахту или генерал потпуковника код нас. Томас, Н., Кабальеро Хурадо, К., (2003). *Вспомогателные формирования Вермахта*, Москва, стр. 60.

⁸ Војни архив, НАВ – Т – 77, р. 1245, стр. 1056-7.

⁹ Војни архив, НАВ – Т – 77, р. 1294, стр. 325-8.

¹⁰ Војни архив, НАВ – Т – 501, р. 245, стр. 272.

а) У прво време, до окончања операција, првенствено пружање подршке трупима у тесној сарадњи са официрима за везу К[оман]де 2. А[рмије] и 12. А[рмије].

б) Проналажење, реквизиција и обезбеђење свих за немачку ратну привреду важних сировина и производних средстава према упутствима генералног опуномоћеника маршала Рајха за ратну привреду: генералног конзула Нојхаузена.

3. После капитулације пуковник Вент (Paul Wendt) враћа се у састав К[оман]де 12. А[рмије]. За територију војноуправног команданта, официр за везу К[оман]де 2. А[рмије] потпуковник Фах (Fach) поступаће по стручним упутствима начелника Штаба за војну привреду у Србији, пуковника Браумилера.

4. С обзиром на значај задатка Штаба за војну привреду у Србији, фелдкомандатурама и ортскокомандатурама налаже се да представнику пуковника Браумилера, који ради по мојем наређењу и по упутствима генералног опуномоћеника маршала Рајха за привреду, с пуно предусретљивости пружају подршку у сваком погледу.“

Главномандујући у Србији је, наређењем од 29. маја 1941. године, укинуо Националну банку Југославије и истовремено основао Српску националну банку, чије је директоре поставио сам Нојхаузен.¹¹

Војнопривредна команда Београд је 19. маја 1941. године расформирана и припојена Војнопривредном штабу Србије. На основу наредбе Управе за ратну привреду и наоружање Врховне команде Вермахта од 7. јуна 1941. године, промењен је назив Војнопривредног штаба Србије у Војнопривредни штаб Југоистока (Београд), са седиштем у Београду. Овом штабу су били потчињени и немачки официр за ратну привреду у Загребу и немачки официр за ратну привреду у Софији. Војнопривредни штаб Југоистока (Београд) добио је, 3. јула 1941. године, назив Војнопривредни штаб Југоистока. Овом штабу је припојено и подручје Солуна, тј. Команда за привреду Солуна. Од 6. августа 1941. године овај штаб је био овлашћен за следеће територије: Србију, Румунију, Бугарску, Грчку (Солун), Јужну Грчку (Атина).¹²

Када је реч о Нојхаузену, он је унапређен у NSFK – Obergruppenführer 20. априла 1943. године. Одликован је 1944. године орденом Ritterkreuz des Kriegsverdienstkreuzes mit Schwertern. Исте године је и смењен са свих функција под оптужбом за проневере. Нојхаузена су

¹¹ Унакрсно испитивање тужиоца генерала Рагинског оптуженог Валтера Функа, *The Trial of German Major War Criminals Volume 13 – One Hundred and Twenty-Third Day: Tuesday, 7th May, 1946*, на: <http://www.nizkor.org/> (доступно 20. 4. 2010. године).

¹² Војни архив, НАВ-Т-77, р. 1298, стр. 466-533.

1945. године Американци изручили Југославији. Осуђен је на суђењу пред Војним судом у Београду, од 22. до 31. октобра 1947, на 20 година лишења слободе са принудним радом.¹³ Пуштен је из затвора марта 1953. године. Умро је 14. априла 1966. у Минхену.

Посадне дивизије

Почетком 1941. године формирано је 15 пешадијских дивизија XV таласа. Стандардна формација ових дивизија је била: штаб дивизије, мотоциклистички вод везе и оркестар. Уместо три пешадијска и једног артиљеријског пука, колико су имале стандардне пешадијске дивизије, дивизије XV су имале два пешадијска пука (од којих је сваки имао штаб, вод везе и три пешадијска батаљона), артиљеријски дивизион од три лаке батерије, пионирску чету и чету везе. Од позадинских елемената дивизије су имале: аутотранспортну колону за снабдевање, одељење снабдевања дивизије, делимично моторизовану пољску болницу, ветеринарску чету и пољско-поштанско одељење. Пешадијски батаљони су имали четири чете (три пешадијске и митраљеску), од којих је свака имала по 12 пушкомитраљеза, један лаки минобацач и три митраљеска постоља. Неке од дивизија су имале ојачане позадинске елементе (углавном оне у Норвешкој и на Балкану). Све дивизије су имале или трофејна возила или возила из текуће француске производње. Бројно стање дивизија је, по формацији, требало да буде око 8.000 људи (Мюллер-Гиллебранд, 2002).

Посадне дивизије су биле попуњене људством средњих година (годишта 1907-1913), са малим бројем из активног кадра. Већина војника није служила редовни војни рок, већ су, по мобилисању, завршили индивидуалну обуку. Одељенску, водну, четну и батаљонску обуку практично нису ни имали. Официри и подофицири су скоро искључиво били из резервног састава. Само су команданти пукова (и виши од њих официри), штабни официри, као и неки команданти батаљона били активни официри. У артиљерији су само команданти дивизиона били активни официри. Дивизије су имале два пука од по три батаљона. Батаљони су се састојали од три пешадијске и једне митраљеске чете, а постојао је и ешалон везе и коњички ешалон. Чете су имале три стрелачка вода (по три одељења), четну групу и комору. Бројно стање је износило од 140 до 200 људи. Војници су били наоружани разним моделима маузерових карабина калибра 7,9 мм. Подофицири су носили аутомате, углавном МП 38 или МП 40 шмајсер,

¹³ *History of the United Nations War Crimes Commission and the Development of the Laws of War*, (1948). United Nations War Crimes Commission, London: HMSO, стр. 523.

калибра 9 мм, али је било и других, као бергман, ерма и још неких из плена. Као основно аутоматско оружје коришћени су пушкомитраљеви збројовка В3 30 и универзални митраљеви МГ 34 шарац, оба у калибру 7,9 мм. Митраљеска чета је имала два до три митраљеска вода са по четири универзална митраљеза МГ 34 на митраљеском постољу, као и један минобацачки вод са четири до шест минобацача калибра 81 мм. Када су дошле у Србију, дивизије нису имале артиљерију, али су убрзо добиле по једну батерију од заплењених артиљеријских оруђа. После кратког времена батерије су прерасле у дивизионе од по три батерије. Артиљеријско наоружање посадних дивизија је било врло шаролико, углавном од оружја из плена.

Већ прве озбиљније борбе у Србији су показале да су борбене могућности ових дивизија врло ниске. Фелдмаршал Лист је већ 13. септембра 1941. године обавештавао Врховну команду оружане силе (ОКВ) и Врховну команду војске (ОКН):¹⁴ „За извођење борбених операција ни у ком случају нису довољне немачке снаге у Србији, па ни довођењем ојачаног 125. пешадијског пука. Према досадашњим искуствима, дивизије 15. таласа су за угушивање овог устанка, који поприма општи карактер, неподесне, како по личном и материјалном саставу, тако и по руковођењу. За веће операције недостају још и покретна средства за снабдевање. Стога сам присиљен, иако сам свестан опште ситуације, да предложим хитно додељивање најмање једне ефикасне оперативне дивизије ојачане тенковима.“

Заповешћу команданта 2. армије, од 2. маја 1941. године, ради смењивања дивизија Команде 11. Армијског корпуса и Команде 51. Армијског корпуса било је предвиђено довођење дивизија 15. таласа, премда тада време још није било коначно утврђено):¹⁵

- 704. п. д. Е-транспортом¹⁶, искрцавање западно од Београда 9. 5 – 16. 5. 41;
- 714. п. д. Е-транспортом, искрцавање западно од Београда 22. 5 – 29. 5. 41;
- 717. п. д. Е-транспортом, искрцавање у околини Темишвара 19. 5 – 27. 5. 41.
- 718. п. д. копненим путем¹⁷ за Хрватску од 15. 5 – 30. 5.

¹⁴ *Zbornik dokumenata i podataka o Narodno-oslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda, tom I – Borbe u Srbiji 1941. god.*, (1949). Beograd, str. 422-423 (dokument br. 154 – Telegram feldmaršala Lista nemačkoj Vrhovnoj komandi od 13. IX 1941. god.).

¹⁵ Војни архив, НАВ-Т-312, 1122, стр. 9333117.

¹⁶ Е-транспорт је транспорт железницом.

¹⁷ Копненим путем, мисли се друмом.

Од тих дивизија, за употребу на старој српској територији под немачком окупацијом предвиђене су биле 704, 714, и 717. пешадијска дивизија и 718. пешадијска дивизија на територији НДХ.

Пешадијски пук Гросдојчланд је већ од 16. маја требало да се евакуише ради одмора и попуне. Због тога је 51. армијски корпус требало да, до 14. маја, организује његову смену јединицама из 183. пешадијске дивизије. Истовремено, 11. армијски корпус је требало да смени његове делове у Банату.

До 2. маја још није било одређено време за издвајање и транспорт 4. брдске дивизије, 294, 132. и 183. пешадијске дивизије. За 60. пешадијску (моторизовану) дивизију било је планирано то време за период од 17. до 27. маја.

У допуни ове заповести, у новој заповести од 4. маја 1941. године, је стајало да ће смењивање делова пешадијског пука Гросдојчланд извршити 714. п. д. према упутствима 11. Армијског корпуса.¹⁸ Међутим, док не стиге 714. п. д. делове пешадиског пука Гросдојчланд, који се налазио у Београду, требало је да смени 1. пук 183. п. д. и који је требало да у њему остане до 14. маја 1941. године.¹⁹

Време искрцавања дивизија 15. таласа утврђено је допуном заповести од 2. маја, новом заповешћу од 4. маја 1941. године, у којој се наводи да се 704. пешадијска дивизија искрцава од 7. до 10. 5. западно од Београда, 714. пешадијска дивизија искрцаће се од 16. до 21. 5. у Темишвару, а 717. пешадијска дивизија од 20. до 24. 5. западно од Београда. У томе смислу је армијску заповест бр. 12 требало изменити. Пешадијски пук Гросдојчланд је добио ново укрцно време, од 16. до 21. маја 1941. године, западно од Београда.²⁰

Наређењем војноуправног команданта у Србији од 31. маја 1941. године био је предвиђен следећи распоред посадних дивизија у Србији: из Кемница пристигла 704. посадна дивизија је дислоцирана на следећи начин: штаб дивизије, 654. артиљеријски дивизион и чета везе у Ваљево. Штаб 724. пешадијског пука и 1. батаљон у Ужицу, 2. батаљон у Вишеграду и 3. батаљон у Чачку. Штаб 734. пешадијског пука ове дивизије са 2. батаљоном је требало да буде стациониран у Лешници. У Шапцу је требало да буде 3., а у Ваљево 1. батаљон овог пука. Инжењеријска чета дивизије је добила гарнизон у Љубовији.

Командант дивизије од 17. маја до 1. новембра 1941. године био је генерал мајор Паул Хофман (Hofmann). Од 17. новембра 1941. до 31. јула 1942. године био је командант 342. пешадијске дивизије. Према формацији од 21. децембра 1941, бројно стање борбеног дела 704.

¹⁸ Војни архив, НАВ-Т-501, р. 249, стр. 1044-5.

¹⁹ Војни архив, НАВ-Т-312, р. 1122, стр. 93331879.

²⁰ Војни архив, НАВ-Т-501, р. 249, стр. 1044-5.

пешадијске дивизије било је следеће: 112 официра, 17 службеника, 650 подофицира и 3.771 војник, а располагала је са 1.578 коња. Укупно на снабдевању у овој дивизији било је тада: 170 официра, 39 службеника, 981 подофицир и 6.403 војника, а располагала је са 2.447 коња. Командант ове дивизије у то време био је Хајнрих Боровски (Heinrich Borowski), генерал-мајор.²¹

Из Чехословачке је стигла 714. посадна дивизија и требало је да буде размештена на следећи начин: штаб дивизије и чета везе у Тополи, штаб 741. пешадијског пука и 1. батаљон у Ћуприји, 2. батаљон у Младеновцу и 3. батаљон (без једне чете у Текији) у Зајечару. Штаб и 1. батаљон 721. пешадијског пука у Петровграду, 3. батаљон у Великој Кикинди и 2. батаљон у Вршцу. У Смедеревској Паланци био је 661. артиљеријски дивизион, чета везе у Тополи и инжењеријска чета у Лапову.²² Командант дивизије је био генерал лајтнант Фридрих Штал (Generalleutnant Friedrich Stahl).

Са подручја Брук на Лајти (Bruck an der Leitha) – Порнодорф у Аустрији, стигла 717. посадна дивизија. Она је формирана од 1. до 14. маја 1941. године на територији 17. војног округа у Аустрији, а њено транспортовање за Србију је започело 15. маја исте године. Ова дивизија је требало да буде дислоцирана на простору: штаб 749. пешадијског пука и 1. батаљон у Краљеву, 2. батаљон у Крушевцу и 3. батаљон у Крагујевцу. Штаб 737. пешадијског пука и 3. батаљон – Косовска Митровица, 2. батаљон – Рашка и 1. батаљон – Нови Пазар. Штаб дивизије, 670. артиљеријски дивизион, чета везе и инжењеријска чета била је у Нишу.²³ Од 16. маја до 10. јуна 717. пешадијска дивизија је била потчињена штабу 11. армијског корпуса, а од 11. јуна Вишој команди. До 24. маја 65. дивизија је превезена и искрцана у Земуну. Одмах потом, дивизија је поново укрцана у возове и у периоду од 26. до 30. маја превезена железницом до својих нових гарнизона. Додуше, у неке гарнизоне су њени делови стизали и после 1. јуна. Командант дивизије од 17. маја 1941. је био генерал мајор Паул Хофман (Generalmajor Paul Hoffmann), а од 1. новембра 1941. генерал лајтнант др валтер Хингхофер (Generalleutnant Dr. Walter Hinghofer).

Касније, са развојем устанка, ове јединице ће вршити и постепену промену локације.²⁴

²¹ Војни архив, НАВ-Т-315, р. 2240, стр. 190-2; НАВ-Т-501, р. 249, стр. 1035.

²² Војни архив, НАВ-Т-501, р. 249, стр. 1035; Војни архив, кутија 74 А, бр. док. 30/4.

²³ Војни архив, НАВ-Т-501, р. 249, стр. 1035; Војни архив, кутија 74 А, бр. док. 31/4.

²⁴ Истовремено је из Немачке стигла и четврта посадна дивизија 718. која је размештена на територији Независне Државе Хрватске и то углавном у источној Босни, тј. ближе Србији, на простору са претежно српским живљем. И ова дивизија је са делом својих снага узимала учешће у борбама са устаничким снагама у западној Србији.

Заповешћу Оперативног одељења 2. армије, од 2. јуна 1941. године, наређено је да 11. јуна 1941. Виша команда 65 смени 11. Армијски корпус на његовим дотадашњим задацима. Све три посадне дивизије (704, 714. и 7171) су стављене под команду Више команде за нарочиту употребу 65 (Höhereskommando zur besonderen Verwendung LXV скраћено Höh. Kdo. LXV), са генералом артиљерије Паулом Бадером (General der Artillerie Paul Bader) на челу. Ова команда је била у рангу штаба армијског корпуса.²⁵ Команда је формирана 21. маја 1941. године на подручју II војне области. Од корпусних елемената имала је само 465. корпусни батаљон везе (Korps Nachrichten-Abteilung 465).²⁶

Команда је имала штаб најпре у Крагујевцу, а затим у Београду, и била је потчињена Команди немачких оружаних снага у југоисточној Европи, односно 12. армији са штабом, најпре у Атини, а потом у Солуну.

Landeschützen-Bataillon – Ландесшицен батаљони

Тешко је превести реч Landeschützen на српски, а да има одговарајуће значење. Буквални превод је земаљски стрелци, али, наравно, то у нашој војној терминологији не постоји. Ти батаљони најприближније одговарају нашим некадашњим јединицама територијалне одбране или батаљонима последње одбране у српској војсци.

Ево шта је само немачко командовање наводило о ландесшицен батаљонима: „Стара годишта, делимично телесно дефектна. Приближно пуне јачине, подесни само за задатке обезбеђења. Искуство у борби са бандом незнатно. Борбена вредност незнатна и у одбрани и у нападу. Покретљивост незнатна.“²⁷ Ландесшицен батаљони са четири чете су имали по 658 људи, а они са шест чета око 1.000 припадника. Чете су имале само по три пушкомитраљеза, а батаљони нису располагали никаквим тежим оруђима.²⁸

Од доласка немачких појачања у Србију, током септембра 1941. године, ландесшицен батаљони више нису употребљавани за већа

²⁵ Иначе, и 294. п. д., 4. брдска дивизија и 46. пешадијска дивизија су стављене под њену команду до одласка са територије Србије. Привремено, стављена је и 73. пешадијска дивизија, као и 5. оклопна дивизија (додуше само у погледу регулисања маршевања). Било је предвиђено да касније и 718. дивизија дође под команду Више команде 65. Војни архив, НАВ Т – 312, р. 1531, стр. 15-24.

²⁶ ВArchiv, Koblenz, RH 26 – 717; Tessin, G., (1975). *Verbande und Truppen des deutschen Wehrmacht und Waffen – SS 1939 – 1945*, Bd 12, Osnabrück, 156.

²⁷ Војни архив, НАВ-Т-77, р. 780, стр. 5506951-83.

²⁸ Војни архив, НАВ-Т-501, р. 248, стр. 1090-1111; р. 1257, стр. 1150-51.

офанзивна борбена дејства. Један од ретких изузетака било је ангажовање 5. чете 920. ландесшицен батаљона у борбама око Лебана 12. новембра. Али и том приликом тежиште борби је било на ојачаној 6. чети 733. пешадијског пука 717. дивизије.²⁹

Landeschützen-Bataillon 562 је настао од Landeschützen-Bataillon XII/VIII. Landeschützen-Bataillon XII/VIII је формиран након мобилизације 26. августа 1939. године, у месту Tarnowitz, у VIII војној области³⁰, од људства обучаваног у Landeschützen-Ersatz-Bataillon 8. Убрзо је преименован у Landeschützen-Bataillon 327. Од 28. новембра 1939. налазио се у саставу Division z. b. V. 432 у Горњој Шлезији, а од 21. фебруара 1940. био је саставу Division z. b. V. 444 у 1. армији. Преименован је 1. априла 1940. године у Landeschützen-Bataillon 562 и од маја 1940. па до доласка на Балкан је био под командом немачких команданата у Француској. Од 2. априла 1941. био је под командом 12. армије, а од 2. маја исте године под командом Војноуправног команданта Србије. Попуњаван је до 13. октобра 1941. године људством из Landeschützen-Ersatz-Bataillon 8 (тј. 8. ландесшицен батаљона за обуку), а од тада па надаље људством из Landeschützen-Ersatz-Bataillon 13. У почетку је имао четири чете, а 9. августа 1941. је ојачан са још две чете мобилисане у XVIII војној области, тако да је располагао са шест чета (Tessin, 1975).

Landeschützen-Bataillon 266 је настао од Landeschützen-Bataillon XVI/II. Landeschützen-Bataillon XVI/II је формиран након мобилизације 26. августа 1939. године у месту Güstrow, у II војној области, од људства обучаваног у Landeschützen-Ersatz-Bataillon 2. Убрзо је преименован у Landeschützen-Bataillon 202 и послат у Пољску 24. септембра 1939. Од октобра 1939. био је стациониран у граду Leslau, у XXI војној области. Од марта 1940. године био је под командом Kogück 584 из 16. армије. Преименован је 1. априла 1940. године у Landeschützen-Bataillon 266 и био је до доласка на Балкан под командом немачких команданата у Француској. Попуњаван је људством из Landeschützen-Ersatz-Bataillon 2. За разлику од преостала три ландесшицен батаљона у Србији имао је само четири чете (Tessin, 1975).

Landeschützen-Bataillon 592 је формиран 9. јуна 1940. године у VIII војној области. Од формирања је имао шест чета. Одмах по формирању премештен је у Француску где је био потчињен тамошњим немачким командантима. Од 2. априла био је потчињен XXXXVI армијском корпусу и са њим је ушао у Југославију. Од 2. маја 1941.

²⁹ Војни архив, НАВ-Т-501, р. 246, стр. 660-63.

³⁰ Немачке војне области су уствари биле корпусне области.

године потчињен је Војноуправном команданту Србије. Попуњаван је људством из Landeschützen-Ersatz-Bataillon 8. Штаб батаљона је био стационаран у Бору (Tessin, 1975).

Landeschützen-Bataillon 920 је формиран 9. августа 1940. године у XVIII војној области. Од формирања је имао шест чета. Одмах по формирању премештен је у Француску где је био потчињен тамошњим немачким командантима. Од 2. априла био је у Будимпешти, а од 4. маја 1941. године је формално стационаран у Нишу, у Србији. Попуњаван је људством из Landeschützen-Ersatz-Bataillon 18. Штаб батаљона је био стационаран у Нишу (Tessin, 1975).

*Feldgendarmaria – пољска (војна) жандармерија*³¹

За време Априлског рата и непосредно након њега на простору Србије је био ангажован 683. фелдјандармеријски (моторизовани) батаљон. Његови последњи делови су напустили Југославију 14. јуна 1941. Пошто ни 2. армија, ни дивизије 15. таласа нису имале у свом саставу фелдјандармерију, наређено је 7. јуна да се хитно једна чета 501. фелдјандармеријског батаљона³² пребаци у Србију. Иначе, 1. чета овог батаљона је по доласку у Србију била потчињена Фелдкомандатури 599 у Београду.

Јединице Фелдјандармерије су улазиле у формацијски састав дивизија и крупнијих формација. Фелдјандармерија је била одговорна за контролу саобраћаја на окупираним територијама, за контролу у лукама и аеродромима, административну контролу странаца, па чак и привредних делатности на окупираној територији. За време наступања Фелдјандармерија се кретала одмах из борбених јединица и служила је за обезбеђење и контролу насељених места и значајних војних објеката, присмотру избеглица и ратних заробљеника. Један од приоритетних задатака им је био и прикупљање оружја од становништва. Били су одговорни и за организацију цивилног живота и рада на окупираним подручјима непосредно иза линије фронта. Сви припадници војне полиције, без обзира на чин, пролазили су комплетну пешадијску обуку и сви су носили униформу са посебном ознаком. Били су изузетно непопуларни не само међу окупираним становништвом, него и међу другим немачким војницима који су их звали „пси на ланцу“. Фелдјандармерија је била организована у батаљоне од по три чете од по три вода. У чети је обично било четири официра, 68 подофицира и 44

³¹ Војна полиција код нас.

³² Овај батаљон је био под непосредном командом 12. армије. Војни архив, NAV-T-501, р. 251, стр. 747.

војника, са око 25 путничких аутомобила, једним малим аутобусом и 15 моторцикала од којих шест са приколицом. Фелдјандармерија је обично дејствовала на нивоу вода, чији формацијски састав је обично био – један официр, 20 подофицира и 10 војника. Фелдјандармерија је била способна да дејствује и у малим јединицама које су биле потпуно способне за самостална дејства. Иначе, радила је у тесној сарадњи са тајном војном полицијом (Geheime Feldpolizei), Фелдкомандатурама и Крајскокомандатурама.³³

Посадне дивизије 15. таласа, тј. оне које су 1941. године биле у Србији – у почетку сопствени вод Фелдјандармерије, али су врло брзо добили по један вод Ц или Д (Feldgendarmerietrupp С или D). Постојала су и мања одељења Фелдјандармерије, директно потчињена Фелдкомандатурама и Крајскокомандатурама.

Feldgendarmerietrupp С (делимично моторизован)³⁴ је имао формацијски састав од једног официра, 25 подофицира и седам војника, а располагао је са четири путничка аутомобила, једним камионом од три тоне и 18 бицикала. Од тежег наоружања имао је три митраљеза.

Feldgendarmerietrupp D (делимично моторизован)³⁵ је имао формацијски састав од једног официра, 20 подофицира и шест војника, а располагао је са четири путничка аутомобила, три моторцикла и шест бицикала. Од тежег наоружања располагао је са само једним митраљезом.

Потчињеност јединица Фелдјандармерије Команданту Србије на дан 1. децембра 1941. године³⁶:

- 599. фелдкомандатура (Београд) – 599. Feldgendarmerietrupp D;
- 610. фелдкомандатура (Панчево) – 610. Feldgendarmerietrupp D;
- 809. фелдкомандатура (Ниш) – 859. Feldgendarmerietrupp С (дел. мотор.);
- 816. фелдкомандатура (Ужице) – 869. Feldgendarmerietrupp D;
- 823. крајскокомандатура (Петровград) – 871. Feldgendarmerietrupp D;
- 832. крајскокомандатура (Крагујевац) – 864. Feldgendarmerietrupp D;

³³ KStN. 2031: Staff/Feldgend.Abt. (mot); KStN. 2034: Feldgend.Kp. (mot); Davis, B. L., (1998). *German army uniforms and insignia*, London, стр. 132-3.

³⁴ KStN. 2033 C: Feldgend.Tr. (tmot).

³⁵ KStN. 2033 D: Feldgend.Tr. (tmot).

³⁶ Војни архив, НАВ-Т-312, р. 463, стр. 8050753-759.

- 833. крајскокомандатура (Крушевац) – 865. Feldgendarmerietrupp D;
- 834. крајскокомандатура (Туприја) – 875. Feldgendarmerietrupp D
- 838. крајскокомандатура (Земун) – 868. Feldgendarmerietrupp C (дел. мотор.);
- 847. крајскокомандатура (Шабач) – 870. Feldgendarmerietrupp D;
- 857. крајскокомандатура (Зајечар) – 857. Feldgendarmerietrupp C (дел. мотор.);
- 861. крајскокомандатура (Косовска Митровица) – 861. Feldgendarmerietrupp C;
- 867. крајскокомандатура (Лесковац) – 867. Feldgendarmerietrupp D.

Geheime Feldpolizei – тајна војна полиција

Тајна војна полиција је званично била под контролом војске, међутим захваљујући инфилтрацији и персоналној контроли (до највишег нивоа) била је под практичном контролом С. Д. и Гестапоа (Davis, 1998).

На почетку рата немачко командовање организовало је тајну војну полицију (Geheime Feld Polizei или GFP) за садејство оружаним снагама. Њен основни задатак је био вршење безбедносних задатака на фронту и то у тесној сарадњи са армијском обавештајном службом Abwehr (Section Ic).³⁷

У почетку је GFP попуњаван људством из Гестапоа и Kriminalpolizei (Крипо или криминалистичке полиције). Они су третирани као званичници оружаних снага (познати као Wehrmachtbeamten) који су истовремено били и припадници војске и цивилни службеници. Били су потчињени војничкој дисциплини али су задржавали ранг који су имали у полицији са додатком der Feldpolizei. Припадници армије погодни за службу у GFP су третирани као официри помоћне војне полиције, али су задржавали чин који су имали у војсци. По завршетку службе у GFP враћали су се у своју ранију јединицу, али су морали да држе у строгој тајности оно што су радили у GFP.

Прва искуства са употребом GFP Немци су стекли у Шпанији 1936-39. године, при окупацији Аустрије марта 1938. и током окупације Судета и Чехословачке 1938. и 1939. године. На основу ових искустава начелник штаба Oberkommado der Wehrmacht, GeneralOberst Wilhelm

³⁷ Поглавље о Geheime Feld Polizei је урађено на основу публикација *The Senior Leadership Cadre of the Geheime Feldpolizei, 1939-1945*, (2003). Brown Holocaust Genocide studies.

Keitel, је 21. јула 1939. године прописао Heeresdienstvorschrift 150 (тј. Правило за употребу Тајне војне полиције).

Према овом правилу, основни задаци GFP су били:

- борба против непријатељске шпијунаже усмерене на немачку оружану силу, као и против других активности у зони операција које би угрожавале Рајх. Посебна пажња је посвећена спречавању саботажа и непријатељске пропаганде. Због тога је један од примарних задатака био контрола личних и путних исправа, као и сваког кретања цивила у зони борбених дејстава;
- спречавање цивила да се придруже акцијама против немачке оружане силе;
- извођење свих безбедносних акција у зони борбених дејстава;
- уочавање људи способних да буду агенти;
- извођење свих безбедносних полицијских задатака осим оних предвиђених за Фелдјандармерију;
- стално извештавање надлежних војних команди о безбедоносном стању од утицаја на војну безбедност;
- обавештајни рад у сарадњи и по инструкцијама Абвера.

Припадници тајне војне полиције су поседовали легитимације које су им омогућавале да уђу у било који војни објекат или забрањену зону, као и да прођу кроз било коју препреку без икаквог ограничења или образложења. Могли су, ако су сматрали неопходним, да користе војне комуникационе линије и војна превозна средства, такође без икаквог ограничења.

Људство GFP је најчешће било организовано у групе (*gruppe*) од око 50 људи. На челу групе је стајао *Heeresbeamte* у рангу мајора (или вишем), као и 32 оперативца *Heeresbeamten* у рангу потпоручника, поручника или капетана. Поред тога, било је 17 припадника помоћног особља (бивших фелдјандарма или цивилних полицајаца). Често су један или два *heeresbeamten* имали задатак да надгледају прилично велико подручје, а понекад је један GFP додељиван фелдјандармерији за надгледање противпартизанских дејстава.

Немачки тенкови у Србији 1941. године

Немци су 22. јуна 1941. године од заплених југословенских тенкова француског порекла Рено Р-35 формирали Panzer-Kp. Fuhrungs Gruppe z.b.V.12 (Panzer Kompanien Fuhrungs Gruppe Zur besondere Verwendung 12), Командну групу 12. тенковске чете за нарочиту употребу. Наиме, то је био штаб који је требало да обједини дејства пет самосталних тенковских водава чија заједничка употреба није ни била

предвиђена. Убрзо је назив јединице скраћен у Pz.Kp.z.b.V. 12 (Panzer Kompanien Zur besondere Verwendung 12 – 12. тенковска чета за нарочиту употребу). Ова јединица је била предвиђена за наоружавање 2. армије, али је крајем јуна 1941. одлучено да се придода Вишој команди 65.³⁸ Формирана је у Schwetzingen Wehrkreis XII корпусној области. Командна група 12. тенковске чете за нарочиту употребу (Führungsgruppe Pz Komp zbV 12) стигла је 29. јуна 1941. са шест трофејних тенкова Рено Р-35 у Београд, где је стављена под директну команду Команданта Србије.³⁹

Чета је 19. августа била овако распоређена: штаб и део водова био је у Београду, а Оперативна група тенковске чете у Крагујевцу.

План за коришћење 90 оклопних и 50 теренских (gelandegeningige) возила руског порекла изнет је 20. августа 1941. године. По том плану је било је предвиђено да 1/5 буде директно потчињена Команданту Србије, а 4/5 командантима посадних дивизија.⁴⁰ Међутим, врло брзо се од ове идеје одустало.

Виша Команда LXV је, 8. септембра 1941, на основу наређења од 19. августа, направила је нови распоред оклопних возила у Србији⁴¹. Командантима посадних дивизија су тенкови овако били распоређени:

- 704 inf. div. – 4 Reno R-35, 8 Reno FT-17;
- 714 inf. div. – 4 Reno R-35, 3 Reno FT-17;
- 717 inf. div. – 4 Reno R-35, 4 Reno FT-17;
- 718 inf. div. – 4 Reno FT-17.

Поред тога, и 734. посадном пуку (Wachregiment I. R. 734) из 704. инф. див. непосредно су били потчињени 2 Reno R-35 и 5 Reno FT-17/18.

Један железнички вагон са укrcана два тенка Reno FT добила је 717. инф. див. за заштиту железница (bahnschutz).

Команда места Сарајева (Standort Sarajevo) је добила два тенка Reno FT-17, а тенкове је требало да добије и Команда места Славонски Брод (Standort Slav. Brod).

Арсенал у Крагујевцу је за заштиту требало да добије мањи број тенкова Reno FT-17.⁴²

³⁸ Panzerkampfwagen 35 R 731 (f) Werner Regenber, Horst Scheibert, *Beutepanzer unterm Balkenkreuz – Französische Kampfpfpanzer*, Friedberg/H, (bez године), s. 5.

³⁹ NAV-T-501, p. 245, стр. 427.

⁴⁰ NAV-T-501, p. 251, стр. 453.

⁴¹ NAV-T-501, p. 246, стр. 279-280.

⁴² Није јасно одакле тенкови за Арсенал у Крагујевцу и Команду места у Славонском Броду када је 48 расположивих тенкова Reno FT-17 већ било распоређено. Једино је било могуће да надлежни команданти дивизија предају неки њима додељених тенкова тога типа.

У фабрици Herman Gering Werken у Младеновцу на оправци се налазило осам тенкова 8 Reno R-35.

Коначно, 20 тенкова Reno FT 17 је послато у Солун за израду импровизованих оклопних возова предвиђених за заштиту железница у Грчкој и Македонији.

Треба рећи да су сви споменути тенкови типа Reno R-35 и Reno FT-17 заплешени у Југославији. Као што видимо, ниједан од заплешених југословенских тенкова није учествовао у формирању оклопних јединица НДХ, као што тврде неки наши аутори.⁴³ Усташе ће своје оклопне јединице формирати 1941. године од бивших пољских танкета TKS (разних модификација), добијених од Немаца. Прве тенкове су Хрвати добили око 10. октобра 1941. године, и то 18 танкета TKS (са Урсус моторима), највероватније преко немачког Feldzeugstab 41 z.b.V. Aussenstelle Agram (Загреб). Ове танкете су подељене у самостални тенковски вод предвиђен за употребу у Босни (касније назван Тенковски вод/III корпуса), и тенковску чету моторизованог батаљона Поглавниковог телесног здруга.⁴⁴ Хрвати су 31. децембра 1941. године имали у својим оклопним јединицама, од оперативних оклопних возила, само 18 споменутих танкета и 100 људи.⁴⁵ Немци ће касније предати Хрватима део њихових оклопних возова наоружаних бившим југословенским тенковима Reno FT-17, али је то већ био почетак 1942. године, а ти тенкови никад нису употребљени у тој улози.

Поводом разбуктавања устанка послат је, 18. септембра 1941, у Србију 1. абтајлун 202. оклопног пука (I./Pz.Rgt.202) из 101. оклопне бригаде (101. Pz. Brg).⁴⁶ Наређењем од 19. септембра дате су смернице за употребу 30 тенкова из 101. Pz. Brg. на простору Митровица – Шабац – планина Цер. Споменути тенкови су 19. септембра искрцани са железничке композиције у близини Београда.⁴⁷

Наређење о формирању Pz.Rgt.202 издато је 10. фебруара 1941. Овај пук је 1. марта 1941. године са Pz.Rgt. 201. и Pz.Abt. 301 ушао у састав Pz. Бриг. Стаб 101 (Regenberg, Scheibert, без године). Нешто касније, 1. априла 1941, формирана је и 7. оклопна чета у саставу 202. оклопног пука, али је већ 4. јуна пребачена у састав Pz.Abt.(F) 102.⁴⁸

⁴³ Први је то изнео Михајло Бабић у својој књизи *Oklopne jedinice u NOR-u*, 1969, Beograd, а касније су то од њега преузели многи други аутори.

⁴⁴ NARA WashDC: RG 242 (T-501:264/1311); Vrančić, V., (1977). Postrojenje i brojčano stanje hrvatskih oružanih snaga u: *U Službi Domovine*, Buenos Aires.

⁴⁵ NARA WashDC: RG 242 (T-78:4501573-74).

⁴⁶ *Verbände und Truppen der deutschen Wehrmacht und Waffen-SS im Zweiten Weltkrieg 1939/1945, Volume 8*, 1973, стр. 6.

⁴⁷ NAV-T-501, р. 246, стр. 464. Најпре су послате две чете овог абтајлунга, а неколико дана касније и трећа чета.

⁴⁸ <http://www.feldgrau.com>

Оклопни пук (Panzer Regimentern) се састојао од два Абтајлунга (Abteilungen) од по три чете. Чета (Kompanie) је имала два тенка Сомуа С-35⁴⁹ у команди чете (Kompanietrupp) и три вода (zug) са једном Сомуом и четири Хочкиса Х-35⁵⁰ или Х-39⁵¹. У штабу и штабној чети налазиле су се три Сомуе и пет Хочкиса (Regenberg, Scheibert, без године). Скоро годину дана касније, 10. јула 1942, формиран је III. Abt. из елемената Pz.Rgt.11. Убрзо потом, 4. септембра исте године, II. Abt. је преименован у Pz. Abt. 190, а дотадашњи Pz. Abt. 190 у II. Abt. Pz.Rgt.202. Коначно, 15. септембра 1942, Pz.Rgt.202 са својим II. и III. Abt. потчињен је 26.Pz.Div. (26. оклопној дивизији). Када је реч о I. Abt., он је 5. јануара 1943. преименован у Pz.Abt.202. Служио је на Балкану све до марта 1944, када је упућен у Мађарску заједно са 22. брдским корпусом. Враћен је на Балкан већ у мају 1944. У међувремену, 14. фебруара 1944. године, наређено је пренаоружавање абтајлунга са француске на италијанску оклопну технику.⁵²

Али, вратимо се 1941. години. Према званичном извештају од 5. октобра 1941, под командом Hoh. Kdo. било је 125 лаких тенкова (35 Hočkisa, 22 Reno R-35 и 48 Reno FT-17/18), од којих је 30 Renoa FT-17 било предвиђено за уградњу на помоћне оклопне возове (Behelfs – Eisenbahnpanzerzugen). Поред лаких тенкова било је и више од 20 Somua S-35.⁵³ Коначно, 20. децембра 1941. године формација оклопних јединица под Командантом Србије је изгледала овако:⁵⁴

1. под непосредном командом 113. пешадијске дивизије (113 i. D.) налазила се 1. чета 202. оклопног пука (I/Pz.Rgt. 202), без 1. вода;
2. под непосредном командом 324. пешадијске дивизије (324 i. D.) налазио се остатак 1. абтајлунга 202. оклопног пука (I/Pz.Rgt. 202), тј.:
 - команда абтајлунга (2 Somua S-35, 1 Hočkis H-39),
 - вод 1. чете (1 Somua S-35, 4 Hočkisa H-39),
 - и 3. чета (свака чета по 5 Somua S-35 и 12 Hočkisa H-39),
 - у јединици за попуњу 5 – Somua S-35 и 4 Hočkisa H-39,
 - позадински елементи абтајлунга;

⁴⁹ S-35 је добила ознаку Kampfpanzer 35 S 739 (f). Добијали су их командири водова и чета, као и Komandeurpanzer eingesetzt.

⁵⁰ Panzerkampfwagen 35 H 734 (f). је ознака за Хочкис Х 35.

⁵¹ Panzerkampfwagen 38 H 735 (f). је ознака за Хочкис Х 39. Интересантно је да су Немци из непознатих разлога променили ознаку Хочкис Х 39 у Хочкис Х 38.

⁵² *Verbände und Truppen der deutschen Wehrmacht und Waffen-SS im Zweiten Weltkrieg 1939/1945 Volume 8*, 1973, стр. 6.

⁵³ NAV-T-501, p. 251, стр. 467.

⁵⁴ NAW. NT. 501, rolna 246/774.

3. под непосредном командом Више команде 65 били су 14, 15, 16, 17. и 18. вод 12. оклопне чете за специјална дејства (14-18/ Pz Komp zbv 12);
4. под непосредном командом 717. посадне дивизије (717. i. D.) били су:
 - 5. и 6. вод 12. оклопне чете за специјална дејства (5-6/ Pz Komp zbv 12),
 - оклопни воз 24 (Panzerzug 24),
 - помоћни оклопни возови С.-201, С.-202, С.-207 и С.-210 (на сваком од њих постављена по два тенка Reno FT-17/18);
5. под непосредном командом 714. посадне дивизије (714. i. D.) били су:
 - 3. и 4. вод 12. оклопне чете за специјална дејства (3-4/ Pz Komp zbv 12),
 - оклопни воз 23 (Panzerzug 24),
 - 12 тенкова Reno FT-17/18 постављених на пет помоћних оклопних возова В.-104, В.-105, В.-112, В.-204, В.-205, а и на помоћном В.-206 оклопном возу су такође била постављена два тенка Reno FT-17/18);
6. под непосредном командом 704. посадне дивизије (704. i. D.) били су:
 - 1, 2, 12. и 13. вод 12. оклопне чете за специјална дејства (1,2,12,13/ Pz Komp zbv 12),
 - помоћни оклопни возови W.-102, W.-103, W.-203, W.-209, A.-105 и A.-204 (на сваком од њих постављена по два тенка Reno FT-17/18);
7. под непосредном командом 718. посадне дивизије (718. i. D.) били су:
 - 7,⁵⁵ 8, 9, 10, 11. и 12. вод 12. оклопне чете за специјална дејства (7-12/ Pz Komp zbv 12),
 - помоћни оклопни возови D.-107, D.-108, D.-110, D.-111, D.-113 и D.-208 (на сваком од њих постављена по два тенка Reno FT-17/18).

Оклопни возови

Вероватно најмоћније немачко ватрено средство у борбама у Србији у лето 1941. била су три помоћна и један стандардни оклопни воз (Panzerzuge 23).

⁵⁵ 7/12 је био стациониран у Сарајеву.

Немачки оклопни возови 23 и 24, који су учествовали у борбама у Србији 1941. године, припадају типу Оклопни возови 23-25 (Panzerzüge 23-25) и уствари су делимично преправљени чехословачки оклопни возови Модел 1919. Немци су их запленили приликом окупације Чехословачке и ставили их у резерву. Реактивирани су у пролеће 1940. за кампању на западу. После тога су поново повучени у резерву да би два (23 и 24) од њих три била реактивирана непосредно пре отпочињању рата у Русији и послата у Србију (Sawodnoy, без године). Основно наоружање су чинила два брдска шкодина топа 75 мм М 15-Л/28.

Оклопни воз 23 (Panzerzüge 23) је реактивиран 1. марта 1940. и учествовао је у кампањи у Француској, а после је пребачен у резерву. Поново је реактивиран 19. јуна 1941. Поред стандардних оклопних вагона са наоружањем, имао је и вагоне за превоз људства. Посаду су чинили војници – пешадинци 68. Inf. Ers. Battalion,⁵⁶ артиљерци 23. Artillerie Ersatz Abteilung⁵⁷ и 104. Flak Ersatz Kompanie⁵⁸. Извиђачи су били из 3. Nachrichten Ersatz Abteilung⁵⁹, а пионири из 4. Eisenbahn Pioniere Ersatz Battalion.⁶⁰ У јануару 1942. године посаду Оклопног воза 23 је чинило седам официра, 34 подофицира и 125 војника (Тројса, Тројса, 1995). Иначе, посада је у просеку бројала 158 људи и 8 официра, а наоружање се састојало од четири тешка митраљеза, 16 лаких митраљеза, 15 аутомата, 99 карабина и 67 пиштоља, два топа 7,5 цм Gn.Кан.15 (ö/t)⁶¹ L/28 и два топа 20 мм (Тројса, Тројса, 1995).

Оклопни воз 24 (Panzerzüge 24) је био опрељен и наоружан на готово идентичан начин.

Премда се понекад помиње у литератури која обрађује дешавања у Србији 1941. године, Schweren Spahzug Nr.202 је формиран тек 10. јануара 1944. и јесте дејствовао на Балкану, али тек 1944. и 1945. године. Код Краљева је 1941. године употребљен помоћни воз Ц-202, а не овај тешки оклопни воз (Тројса, Тројса, 1995).

Помоћни оклопни возови су прављени у локалним радионицама тако што су локомотиве и вагони добијали додатне оклопне плоче, а на оба краја воза био је по један вагон на коме се налазио тенк Рено ФТ-

⁵⁶ 68. пешадијски допунски батаљон.

⁵⁷ 23. артиљеријски допунски дивизион.

⁵⁸ 104. ПА допунска чета.

⁵⁹ 3. извиђачки допунски батаљон. Није немогуће да је уствари реч о везистима из 3. допунског батаљона за везу, јер 3. Nachrichten Ersatz Abteilung би требало превести као 3. допунски батаљон за везу. За 3. извиђачки допунски батаљон би требало да пише 3. Nachrichtendienst Ersatz Abteilung. Вероватно су аутори погрешно прочитали немачки докуменат.

⁶⁰ 4. железнички пионирски допунски батаљон.

⁶¹ Били су то уствари шкодини брдски топови 75 mm М 15 L/28.

17. Интересантно је да је помоћни оклопни воз Ц-106 имао само један тенк Рено ФТ-17 (Miletić, 1974).

О распореду оклопних возова 20. децембра 1941. године видети распоред оклопних јединица на тај дан у претходном поглављу.

Закључак

Немачка војска у Другом светском рату је једна од најпопуларнијих тема у светској војној историографији последњих деценија. Публиковано је више хиљада књига и безброј текстова различитог квалитета. Интересантно је да постоје и специјализоване издавачке куће које се баве само Вермахтом, а такође није ни мали број часописа који се баве само том темом. С друге стране, немачка војска је у нашој историографији још увек табу тема о којој је веома мало писано. Ово је један од првих покушаја да се немачка оружана сила у Србији (и Југославији) прикаже у објективном светлу.

Највећи део немачких јединица ангажованих у Србији 1941. године је био нижеразредан и по попуњености људством и наоружањем, а такође и по обучености. Немачке посадне дивизије су све до почетка 1943. године биле далеко испод просека и по квантитету и по квалитету. Док су нормалне немачке пешадијске дивизије имале три пешадијска пука са по три батаљона, посадне дивизије су имале два пука са по три батаљона. Шта више, просечно бројно стање нормалних пешадијских батаљона је било 500 до 600 људи, а посадних око 200 људи. Са друге стране, наоружање посадних батаљона није било много лошије од наоружања регуларних батаљона. Та разлика је била осетна тек на нивоу пука и дивизије. Док се пуковска артиљерија код посадних дивизија првих година рата састојала углавном од заплењених пешадијских топова 37 мм Пито и старих минобацача, артиљерија регуларних пукова је имала оружја калибра 75 мм и јача. Дивизијска артиљерија је имала најмање 54 хаубице калибра 105 и 150 мм, као и преко 70 противоклопних топова (од краја 1941. то су били топови калибра 50 мм, а убрзо и 75 мм), док су посадне дивизије имале 12 до 18 топова и хаубица (углавном брдских) калибра 75 и 100 мм, као и двадесетак противоклопних топова калибра 37 мм (тек пред крај рата појавили су се и јачи противоклопни топови). Немци су све време рата у Југославији имали веома мало моторних возила. До краја рата највећи део њихове артиљерије био је са коњском вучом, а само су специјални потерни одреди добијали по једну или две батерије са моторном вучом.

Све до средине 1943. године немачке јединице у Србији биле су попуњене људством старијих годишта, од којих највећи део није служио редовни кадар. Готово сви официри, осим команданата пукова

и дивизија (и нешто специјалиста у штабовима) били су резервни официри, углавном Аустријанци. Било је пуно и фолксдојчера, а било је и потпуно фолксдојчерских јединица. Указујемо на чињеницу да у многим „немачким“ јединицама уопште није било Немаца, осим официрског кадра. Такође, истичемо да је пре завршних операција за ослобођење Југославије једина стварно елитна јединица у Србији била 1. брдска дивизија, а све остале јединице које су стизале из Грчке или Француске биле су испод просека. Од немачких јединица употребљених у Србији пре јесени 1944, као квалитетне треба споменути пре свега 7. СС Принц Еуген дивизију и јединице намењене за специјална противгерилска дејства.

Литература

1. Böhme, G., (2004). *Zur Biographie Karls Frhr. von Bothmer (870)*, Nachrichtenblatt der Gesamtfamilie von Bothmer. Nr. 85.
2. Davis, B., (1998). *German army uniforms and insignia*, London.
3. Fellgiebel, P. W., (2000). *Die Träger des Ritterkreuzes des Eisernen Kreuzes 1939-1945*, Podzun-Pallas, Friedburg.
4. Hildebrand, F. K., (1990). *Die Generale der deutschen Luftwaffe 1935-1945*, Teil II, Band 1: Abernethy – v. Gyldenfeldt, Biblio Verlag, Osnabrück.
5. Keilig, W., (1990). *Das Deutsche Heer 1939-1945*, II, Band Hauheim.
6. Kenkmann, A., Spieker, C., (2001). *Im Auftrag. – Polizei, Verwaltung und Verantwortung*, Klartext Verlagsges. Mbh, Essen.
7. Klemp, S., (2005). *"Nicht ermittelt" Polizeibataillone und die Nachkriegsjustiz – Ein Handbuch*, Klartext-Verlagsges.
8. Мюллер-Гиллебранд, Б., (2002). *Сухопутная армия Германии*, Москва.
9. Messerschmidt, M., (2003). *Oberst Karl von Bothmer. Im Zweifel für das Völkerrecht*, Wolfram Wette (Hrsg.): Retter in Uniform. Handlungsspielräume im Vernichtungskrieg der Wehrmacht. 3. Auflage. Fischer TB, Frankfurt am Main.
10. Neufeldt, J., Huck, J., Tessin, G., (1957). *Zur Geschichte der Ordnungspolizei: Die Stäbe und Truppeneinheiten der Ordnungspolizei, 1936-1945*, Koblenz: Bundesarchiv.
11. Saft, U., (1996). *Krieg in der Heimat – Das bittere Ende im Harz*, Militärbuchverlag Saft Walsrode.
12. Tessin, G., (без године издања). *Verbände und Truppen des deutschen Wehrmacht und Waffen – SS 1939 – 1945*, Bd. 3, Osnabrück.

13. Tessin, G., (1975). *Verbände und Truppen des deutschen Wehrmacht und Waffen – SS 1939 – 1945*, Bd. 10, Osnabrück.
14. The Senior Leadership Cadre of the Geheime Feldpolizei (2003). *The Senior Leadership Cadre of the Geheime Feldpolizei, 1939-1945* Brown Holocaust Genocide studies.
15. Војни архив, НАВ-Т-77, р. 780.
16. Војни архив, НАВ-Т-77, р. 1295.
17. Војни архив, НАВ-Т-312, р. 112.
18. Војни архив, НАВ-Т-312, р. 452.
19. Војни архив, НАВ-Т-312, р. 463.
20. Војни архив, НАВ-Т-312, р. 1076.
21. Војни архив, НАВ-Т-312, р. 1078.
22. Војни архив, НАВ-Т-312, р. 1122.
23. Војни архив, НАВ-Т-501, р. 245.
24. Војни архив, НАВ-Т-501, р. 246.
25. Војни архив, НАВ-Т-501, р. 248.
26. Војни архив, НАВ-Т-501, р. 249.
27. Војни архив, НАВ-Т-501, р. 250.
28. Војни архив, НАВ-Т-501, р. 251.
29. Војни архив, НАВ-Т-501, р. 254.
30. Војни архив, Минхен 6, с. 1208-1219.
31. Војни архив, Недићева архива рег. бр. 15/2-1
32. Војни архив, Vishaupt, reg. br. 18/1, k. 70.
33. VArchiv, Koblenz, RH 23.
34. Vojnoistorijski institut, (1949). *Zbornik dokumenata i podataka o NOR-u*, tom I, knj. 1, Beograd.
35. Војноисторијски институт, (1965). *Зборник докумената и података о НОР-у*, том II, књ. 2.
36. Vojnoistorijski institut, (1973). *Zbornik dokumenata i podataka o NOR-u*, tom XII, knj. 1, Beograd.

German Occupational System in Serbia in 1941 – Military Aspects

Abstract: *The largest part of the German troops deployed in Serbia in 1941 was underclass both as regards the availability of personnel and weapons, as well as the training. German infantry divisions in Yugoslavia until the beginning of 1943 were well below average, either in quantity and quality. While the normal German infantry divisions had three infantry regiments of three battalions, the divisions in Yugoslavia had two regiments of three battalions. Moreover, the average number of a normal infantry battalion was 500 to 600 people, and the reserve about 200 people. On the other hand, weapons of the reserve battalion were not much worse than that of a regular battalion. This difference was noticeable only at the level of people and divisions. While during the first years of the war the regimental artillery in the reserve division consisted mainly of sequestered 37 mm Pito infantry guns and old mortars, the regular regimental artillery had weapons of caliber 75 mm and stronger. The divisional artillery had at least 54 Howitzers 105 and 150 mm, and over 70 antitank guns (by the end of 1941, there were cannons, first 50 mm and soon 75 mm), whereas the unmanned division had 12 to 18 guns and howitzers (mainly highland) caliber 75 and 100 mm and about twenty antitank guns caliber 37 mm (just before the end of the war there emerged stronger and antitank guns). Germans had very few motor vehicles during the entire war in Yugoslavia. By the end of the war, the bulk of their artillery was horse-drawn and only the special pursuit unit was given one or two batteries with motor traction. Until mid-1943, the German troops in Serbia were filled with personnel of older ages of which the largest portion had not served as regular staff. Almost all the officers, except the commanders of regiments and divisions (and some specialists in headquarters) were reserve officers, mostly Austrians. There were a lot of ethnic Germans from Yugoslavia (Volksdeutsche) and some units consisted exclusively of them. It should be taken into account that there were not any Germans in many of the "German" units, apart from the officer corps. Before finishing operations, the only really elite unit in Serbia was the first Mountain Division; all other units that came from Greece or France were below average. Among the German units used in Serbia until the fall of 1944, the ones that could be noted for their quality were the 7th SS Prinz Eugen Division and various units designed for special anti-guerrilla operations.*

Keywords: *World War Two, Serbia, reserve divisions, Vermacht, Landeschützen-Bataillon, Feldgendarmaria, Geheime Feldpolizei*